

Slovenska in hrvaška literarna zgodovina o Stanku Vrazu

Kratek pregled ob stodvajsetletnici pesnikove smrti

Lojzeta Krakarja pozna slovenska javnost predvsem kot pesnika, saj ima za sabo že celo vrsto zbirk in sodi danes prav gotovo med najzanimivejša imena v sodobni slovenski poeziji. Veliko pa se je Krakar ukvarjal, in se še ukvarja, tudi s prevajanjem (najpomembnejše njegovo delo na tem področju je antologija poljske lirike dvajsetega stoletja),

usmerila tudi v literarno zgodovino. Pred kratkim je izšla njegova nemško napisana disertacija »Goethe in Slovenien«, s katero je pesnik Krakar promoviral za doktorja filozofije na Goethejevi univerzi v Frankfurtu ob M. V pričujoči in prihodnji številki objavljamo daljšo Krakarjevo razpravo o Stanku Vrazu in o odnosu slovenskih in hrvaških literarnih zgodovinarjev do te zanimive in še zmerom sporne osebnosti.

Vprašanje, kako sta slovenska in hrvaška literarna zgodovina obravnavali Stanka Vraza, je načel že hrvaški literarni zgodovinar Antun Barac v svojem uvodu v Vrazova izbrana dela, ki so izšla skupaj z Preradovičevimi leta 1965 v elitni hrvaški knjižni zbirki *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Med Slovenci je Barac kot primere navedel nekaj slovstvenih zgodovinarjev, ki so po Vrazovi smrti do petdesetih let našega stoletja vsak po svoje pisali o tem slovenskem »uskoku«, kakor je Vraza imenoval Prešeren, in že ob teh primerih ugotovil naslednje tri stvari. Prvič: nekateri od njih so bolj ali manj dobesedno sprejemali Prešernov epigram in pisali o Vrazu površno, se pravi, ne da bi se bili poglobili v njegovo zapleteno in vijugasto življenjsko in literarno pot. Drugič: njihov protipol so bili v slovenski literarni zgodovini nekateri Vrazovi bližnji rojaki, ki so svojega pesnika razumeli celo »preveč« in so gledali nanj prizanesljivo, morda celo z nekakšno domačijsko odpustljivostjo. In tretjič: sredi med obema skrajnostima pa so stali tisti, ki so se trudili, da bi Vraza, slovenskega pesnika, vsestransko delavnega literata in enega najbolj izobraženih Slovencev v prvi polovici devetnajstega stoletja, ocenili objektivno in brez zanesenosti ali predsodkov, skratka takó, kakor jim je sam s svojim izredno razvejanim delovanjem in življenjem ponujal svojo pravo podobo.

Toda vsem, ki so pisali o Vrazu tako ali drugače, je bil ta poet iz tistega, kar je bilo do Slodnjakove zagrebške izdaje njegovih slovenskih del (1952) tiskanega ali raziskanega, kljub vsemu samó bolj ali manj fragmentarno znan kot slovenski pesnik. Zato smo kolikor mogoče objektivno sodbo o »slovenskem« Vrazu lahko dobili šele sto let po njegovi smrti. Tako moremo kljub željam mnogih prejšnjih slovenskih slovstvenih zgodovinarjev, da bi bili do Vraza kolikor mogoče objektivni, ne glede na politična gibanja za združitev Slovencev z Južnimi Slovani ali proti nji, ugotoviti na eni strani njihovo pomanjkljivo poznavanje Vrazovih del, na drugi pa z Barcem vred, »... da je Vrazov ugled med Slovenci rastel in padal takó, kakor so gledale posamezne skupine slovenskih izobražencev na odnos Slovencev do Hrvatov, ne pa glede na njegov stvarni pomen. V obdobjih, ko so delovali med slovenskim narodom močni tokovi za zблиžanje z drugimi Južnimi Slovani,« nadaljuje Barac, »so v Vrazu splošno videli (namreč Slovenci — op. L. K.) enega svojih pomembnih vzorov. Toda v letih, ko je šlo Slovincem za čim bolj samostojno izgrajevanje svojega narodnega bitja, so ga razglašali za neke vrste izdajalca: Prešernov epigram so razlagali in sprejemali dobesedno.«¹

Omenjeni epigram,² iz katerega so pri ocenjevanju Vraza vsaj delno izhajali slovenski literarni zgodovinarji v preteklem in tudi v našem stoletju, nam je znan, vendar si ga še enkrat priključimo v spomin. Glasi se:

NAROBÉ KATON

Od drúgh mánjši in častèn mánj rod je slovénski,
lákota sláve, blagá, vléče pisárja drugám.
Victrix causa Diis placuit sed victa Catoni;
Stánko, Slovénov vskòk, Vráz si narobe Katón.

Ti štirje verzi so bili prvič objavljeni šele v Prešernovih *Poezijah* 1847 na strani 113. Kdaj jih je bil Prešeren napisal, pa se ne da ugotoviti. Epigram je zajedljiv izliv Prešernovega slovstvenega čustvovanja proti Vrazu, ki je bil sicer Prešernov prijatelj, a se je po letu 1838 popolnoma pridružil hrvaškemu ilirizmu, svoja izvirna literarna dela pisal le še v hrvaščini in svojo odločitev Prešernu tudi odkrito sporočil.

O tem, kaj vse je odgnalo Vraza od čbeličarjev in njegovega slovenskega kulturnega pehanja v Zagreb, je bilo napisanih že toliko strani, da v tem pregledu ne kaže tega ponavljati niti na novo raziskovati. Vsekakor pa je treba reči, da se primerjava »narobe Katóna« Vraza s pravim Katonom (95—46 pr. Kr.), rimskim republikancem, borcem proti Cezarju in za republiko, ki je rajši napravil samomor, kakor da bi priznal Cezarjevo diktaturo, Prešernu ni preveč posrečila. Toda Prešernov epigram je ostal in marsikdo ga je sprejel in uporabil proti »uskoku« Vrazu kot nedotakljivo resnico.

¹ Stanko vraz, Pjesme i članci, Petar Preradović, Pjesme, Prvi ljudi, Zapisi, Zagreb 1965, str. 13.

² Prim. France Prešeren, Zbrano delo I, Ljubljana 1965, str. 117 in 313—314. — Latinski verz v tem epigramu se glasi v slovenščini: »Bogovi so bili naklonjeni zmagoviti strani, Katon pa premagani«. Tu je mislil Prešeren na bitko pri Thapsu, po kateri je Katon napravil samomor, verze pa je vzel iz epa *Pharsalia* (I, 128), ki ga je napisal rimski pesnik Marcus Annaeus Lucanus (39—65 po Kr.).

Tu pa moramo spet imeti pred očmi, da je majhnemu in duhovno prebujajočemu se narodu, kot so bili Slovenci v Vrazovem času, pa že dolga stoletja prej in še več desetletij po Vrazovi smrti, narodu, ki sta ga ogrožala avstrijski politični absolutizem, rastoča germanizacija in lastna razdrobljenost, pomenilo vsako tako »uskoštvo« (posebno še, če je šlo za zelo nadarjene ljudi, kot je bil Vraz) neke vrste izdajstvo. Prešeren je Vrazove talente nedvomno vsaj zaslutil, čeravno je za pesnika Vraza osebno storil bore malo. Toda to, da je Vraz (bodisi kakorkoli) zapustil slovensko bojišče, nam pomaga danes, sto dvajset let po njegovi smrti, ko je dvanajst desetletij že izreklo svojo sodbo, pomirilo duhove in storilo, da niti slovenske niti hrvaške literarne znanosti ne usmerjajo več antiilirska ali ilirska čustva, razumeti Prešernovo »kranjsko« reakcijo ob Vrazovi odločitvi. To dejstvo nam bo v pomoč tudi pri razsodbi sodb nekaterih pomembnejših slovenskih in hrvaških literarnozgodovinskih del, iz katerih bomo tu povzeli glavne misli o slovensko-hrvaškem Stanku Vrazu od njegove smrti do petdesetih let našega stoletja, se pravi, do Slodnjakove kritične izdaje Vrazovih slovenskih del in enake Ježičeve izdaje Vrazovih hrvaških spisov.

Ko je Matija Čop ob spodbudi Jerneja Kopitarja napisal leta 1831 za novo izdajo *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur* češkega slavista Pavla Šafařika svoj bio- in bibliografski pregled slovenskega slovstva, ki je izšel v redakciji Josefa Jirečka šele leta 1864 v Pragi,³ je Vraz komajda začel pesniti, objavil ni še nobenega svojega dela in Čop še ni mogel vedeti zanj, zato ga v svojem pregledu tudi ni omenil. Vraz in Čop sta se seznanila šele leta 1834 v Ljubljani — in kot vemo, je bil Čop takrat dobrohotno potrpežljiv s svojim mladim sobesednikom, tavajočim v poeziji med prleško govorico, zahodno slovanskimi jezikovnimi vplivi, Prešernovim jezikom in med ilirščino, a prave poti v slovensko književnost Vrazu le ni mogel pokazati.

Vrazovega imena tudi ni najti v naslednjem zvezku Šafařikove literarne zgodovine, ki obravnava ilirsko in hrvaško književnost in ga je Jireček izdal leta 1865.⁴ Tudi ta zvezek je bil ob izidu že zastarel in razen Gajevega imena ilirskega gibanja in ilirske književnosti v tistem smislu, kot ta dva pojma razumemo danes, ni več upošteval. To je obžaloval tudi Jireček v svojem uvodu, v katerem je na kratko opisal veliki razvoj hrvaške in srbske književnosti in njenega enotnega jezika do druge polovice devetnajstega stoletja. Rekel je, da je mogel Šafařik ob pisanju svoje knjige (okoli leta 1830) šele samo želeti takšen razvoj te književnosti in jezika in se ga je komaj upal omeniti.⁵

Šafařik je pri katoliških Južnih Slovanih razlikoval le dve literaturi: ilirsko in hrvaško provincialno, kakor pravi dalje Jireček. Njegova delitev na »ilirsko« in »hrvaško« literaturo pa je bila zelo zamotana. »Ilirski« so bili zanj pisatelji iz raznih hrvaških (bolje: južnoslovanskih) krajev in njihovi spisi od dukljanskega kroničarja, ki ga imenuje Anonymus Presby-

³ Prim. Paul Jos. Šafařik, *Geschichte der südslawischen Literatur* (Slowenische Literatur, str. 1—149), Prag 1864. — Obžalovati je treba, da je izšel Čopov prispevek, ki ga imenuje Jireček v uvodu na str. VI. »Die wichtigste Quelle [...], welche Šafařik zu Gebote stand...« šele 33 let po nastanku in je bil, ko je izšel, v slovenski literaturi po marčni revoluciji, Levstiku itd. že povsem neaktualen.

⁴ Prim. Paul Jos. Šafařik, *Geschichte der Illirischen und Kroatischen Literatur*,

⁵ Prim. *ibid.*, str. II.

ter Diocleas (umrl je okoli 1161) do imena Marco de Casotti (1835),⁶ med »hrvaške« pisce pa je prišteval razne pisatelje od 16. stoletja dalje, začeni z Mihaljem Bucićem z rojstno letnico okoli 1564 do 1574, pa do Josipa Kundeka, rojenega 1810. »Hrvaški« so bili po njegovem torej tisti književniki, ki so — kakor Bucić — uporabljali v svojih spisih ». . . hrvaško narečje ali preprostega ljudskega jezika, ki je v rabi v današnji provincialni Hrvaški in v nekaterih sosednjih okrožjih.«⁷ Ta delitev je bila torej popolnoma nepregledna in bralec iz šestdesetih let devetnajstega stoletja iz nje ni mogel dobiti prave podobe o tem, kaj je bilo pravzaprav tisto pravo ilirsko gibanje, kateri so bili njegovi pisatelji in kaj je bilo vse tisto, kar je dobilo vzdevek ilirsko, Ilirec, ilirščina ipd. in je označevalo hrvaški prerod od tridesetih let devetnajstega stoletja dalje ter kot takšno prišlo v južnoslovansko kulturno in politično zgodovino. V Šafařikovem sicer skrbno sestavljenem pregledu vsega tega ni več in od ilirskih književnikov je po naključju zašel vanj samo Vrazov spodbudnik Ljudevit Gaj, pa še ta samo do leta 1833 (». . . 1833 weilte er in Wien mit literarischen Arbeiten beschäftigt.«⁸).

Toda že deset let pred Šafařikovim zapoznelim pregledom slovenskega slovstva s Čopovim prispevkom je izšla nova slovenska literarna zgodovina, ali boljše: bio- in bibliografski pripomoček, eden od skromnih začetkov slovenske pozitivistične literarne zgodovine. Knjigo je sestavil zaslužni slovenski Korošec, profesor in organizator književnega in kulturnega življenja v Celovcu, Anton Janežič (1828—1869).⁹ Janežič je svojo knjigo v predgovoru sam imenoval »samo pregled imenitniših prikazni na našem slovstvenem polji«.

To so bila petdeseta leta, leta vsestranskega razmaha slovenskih kulturnih in političnih sil, posebno med mladimi izobraženci. Ti so si želeli predvsem zedinjeno Slovenijo, na kulturnem in literarnem področju pa so se borili za uveljavitev enotnega slovenskega knjižnega jezika. Tako so vnesli vanj v smislu Vrazovih predlogov, starih že več kot dvajset let, tudi nekatere štajerske in koroške morfološke in fonetske posebnosti, del tega novega rodu pa se je sporadično ogreval celó za novo ilirstvo in vse-slovanstvo. Le-to jim je pomenilo politično, jezikovno in kulturno zblizanje s Hrvati in drugimi Slovani, v čemer je že bil zarodek poznejše politične misli jugoslovanstva. Zagovornik slovenske kulturne enotnosti in literarnega ilirizma je bil tudi Janežič in je v svoji *Slovnici* zapisal: »Že davno so posamezni Slovenci spoznali, da je nam, ako hočemo na slovstvenim polji kaj napredovati, pred vsem drugim lepo zedinjenje v pravopisu potreba, kateri mora vendar tudi našim ostalim slavljanskim bratom znan biti, da bodo tudi oni naše duševne izdelke brati in kupovati začeli. [. . .] Hvala Bogu! da je enkrat abecedne vojske konec, da smo z našimi brati Čehi in Iliri v pravopisu zedinjeni.«¹⁰

Takó je Janežič v svojem pregledu slovenskega slovstva s simpatijami napisal tudi sestavek o Vrazu, starem zagovorniku njegovih idej. Toda

⁶ Prim. *ibid.*, str. 1—99.

⁷ *Ibid.*, str. 273.

⁸ *Ibid.*, str. 301.

⁹ Prim. Anton Janežič, *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagoliškim berilom za Slovence*, Celovec 1854.

¹⁰ *Ibid.*, str. 148.

Vraz je umrl komaj pred tremi leti, njegova slovenska dela so bila še skoraj toliko kot neznana, in Janežič pa ga je le na kratko orisal in povedal o Vrazu vse, kar je pač do takrat lahko zvedel (zmotil se je le pri letnici rojstva). Napisal je: »Stanko Vraz, rojen leta 1811 na spodnjem Štajerskem, zamerl leta 1851 v Zagrebu, slaven jugoslavenski pesnik. Pisal je sploh v ilirsko-književnem jeziku; v slovenščini je samo *slovenske narodne pesmi* izdal, ki so jih posamezni rodoljubi po raznih krajih iz ust prostega naroda zapisali.«¹¹ Tako se je torej glasil prvi sestavek o Stanku Vrazu v eni od slovenskih literarnih zgodovin.

V istem duhu kakor Slovenec Janežič v petdesetih letih devetnajstega stoletja so obravnavali Vraza v šestdesetih in sedemdesetih letih tudi uredniki njegovih hrvaških del oziroma pisci študij o njem (M. Sesić, A. Veber in F. Petračić).¹² Urejevanje Vrazovih rokopisov in izdajo njegovih hrvaških del jim je zaupala *Matica Hrvatska*, potem ko sta po Vrazovi smrti njegovo zapuščino pregledala in ocenila Ivan Mažuranić in že omenjeni urednik Veber. Uredniki so svoje delo opravljali kolikor mogoče vestno in s pieteto, saj so se zavedali, kaj pomeni ta dobrodošli Slovenec za hrvaško slovstvo in za hrvaški kulturni in narodni prerod v prvi polovici devetnajstega stoletja. Toda pri urejevanju Vrazove zapuščine se je kljub vestnosti urednikov marsikaj tudi za zmeraj izgubilo, kot beremo v zanimivem članku hrvaškega glasbenika Kuhača. Objavil ga je leta 1886 v reviji *Vienac* in v njem napisal tudi tole: »Leta 1863 sem obiskal profesorja Mesića in našel v njegovi predstobi [. . .] stare, napol raztrgane notne papirje, ki so razmetani ležali po kotih te predsobe. Ker sem moral čakati, dokler me ni profesor spustil k sebi, ker je bil prav takrat pri njem neki tujec, sem vprašal njegovega slugo, če smem te note malo pregledati. Sluga mi je odvrnil: ‚Seveda, gospod, mi jih tako ne potrebujemo za nič drugega kakor za zavijanje, toda kar je bilo debelejšega in večjega papirja, to smo že porabili; zato sem tudi mislil reči profesorju, naj bi dovolil, da te papirčke vržem ven, ker so mi samo napoti, kadar pometam, in prav za nobeno rabo.‘ Ko sem se predstavil prof. Mesiću, sem ga prosil, da bi meni — kot zbiralcu narodnih pesmi in starih glasbenih rokopisov — poklonil omenjene notne spise. ‚Zelo rad, mi je rekel Mesić, ‚samo bojim se, da si z njimi ne boste mnogo pomagali, kajti kar je bilo boljšega: maše, opere in druga glasbena dela, so mi raznesli; in da vam povem po pravici, vsega nisem niti dobil, ker je po Vrazovi smrti vsakdo vzel od njegovih not, kar je mogel in hotel.‘

Po tem dovoljenju sem začel skrbno zbirati tudi najmanjše koščke, čemur se je Mesić, posebno pa njegov sluga, nekako porogljivo smejal. Ko sem prišel domov (v Osijek), sem uredil vse, kar je šlo skupaj . . . Od tistih 300 napevov, ki jih je Vraz sam glasbeno zapisal, sem jih našel samo osem . . .«¹³

Vrazovo zapisovanje narodnih melodij in njegovo zanimanje za glasbo pa sta bili vendarle samo dve njegovi postranski dejavnosti, ki sta se urejevalcem njegove zapuščine zdeli bržkone manj vredni kot njegova literarna dela. Zato uredniki verjetno tudi niso posebno pazili na te stvari in upati smemo, da se z Vrazovimi literarnimi rokopisi ni dogajalo povsem

¹¹ Ibid., str. 147.

¹² Prim. Stanko Vraz, *Dela* (1—5), Zagreb 1863—1877.

¹³ F. Ž. Kuhač, *Stanko Vraz kao glazbenik*, *Vienac* XII, Zagreb 1886, str. 605.

tako kot z njegovimi glasbenimi. Kajti Vrazova literarna zapuščina vendarle zapušča vtis kolikor toliko zaokrožene celote, *Matica Hrvatska* in uredniki Vrazovih del pa so želeli predvsem popularizirati Vraza kot poeta in pisatelja. Čeprav se je bržkone izgubilo tudi več Vrazovih literarnih rokopisov (kdo ve, ali so bila med njimi tudi njegova slovenska dela — in katera!), so Hrvati že do osemdesetih let devetnajstega stoletja storili za Vraza veliko, lahko rečemo: največ, kar so mogli. Vrazova zbrana dela so bila pri Hrvatih celo prvi primer zbranih del enega njihovih pisateljev! Vrazovim *Dělom* so se leta 1880 pridružile še s čisto estetskega vidika urejene in pojasnjene Vrazove izbrane pesmi z imenitnim uvodom urednika Franje Markovića,¹⁴ ki je s svojo izdajo približal Vraza tudi novim literarnim tokovom na prelomu obeh stoletij in so ga poznejši vrazoslovci zmeraj s spoštovanjem omenjali.

Drugače pa se je godilo v tem obdobju Vrazu na Slovenskem.

Ponesrečeno Kleinmayrjevo literarno zgodovino, ki je vsebovala tudi oceno Vraza,¹⁵ je uničujoče skritiziral že Levstik v *Ljubljanskem Zvonu* 1881. Mimo Kleinmayrja v tem pogledu pač ne moremo iti, več kot omeniti pa ga tudi ne moremo. Že znanim, do tedaj nabranim in v slovenskem ter hrvaškem tisku objavljenim podatkom o Vrazu ni dodal Kleinmayr nič bistvenega. Po svoje je zapisal na primer: »... njegov prehod je bil učinek njegovih študij in učinek močne ‚ilirske‘ dobe...« Kleinmayrjeve formulacije o Vrazovem prehodu k Hrvatom so bile sila nerodne (»Opustiti slovensščino in zediniti se v ‚ilirščini‘, oglasila se je vest književna, na katero je z dušo in telesom prisegal Stanko Vraz, a merzil Prešeren«) in njegove ocene Vrazove pesniške vrednosti bombastične in neznanstvene (»Vzgojen je bil v krasnih vedah; na persih Vile pevkinje se je navzel čarokrasne, samo pesniku umljive miline in nikdar se ni polastil drugega peresa, nego li peresa belih golobic Parnasa«). Najbolj površna pa je bila njegova pojasnitev psihološko zamotanega Vrazovega tavanja med materinščino in ilirščino, ki se glasi: »Vraz je bil iskren vzor slovensko-hervatskega domoljuba. Za njegovo slovstveno delovanje se mu je zdela Slovenska preozka; posvetil je pero Hervatskeji, a vendar je bil in ostal Slovenec, kar pričajo posamezne poezije in občna vdeležba izobraženih Slovencev pri Vrazovi slavnosti leta 1880. Nekako preostro ga sodi naš Prešeren...« To zadnje je sicer res, vse drugo pa je bilo le dobrohotni literarnozgodovinski diletantizem pl. Kleinmayrja, ki se je hudo spokoril že ob srditem Levstiku.

Zato se raje vrnimo k resnejšim slovenskim literarnim zgodovinarjem, ki so pisali o Vrazu. Po Janežiču — če izvzamemo Kleinmayrja — moramo med literarnimi zgodovinarji, ki so obravnavali slovensko književnost kot celoto, zdaj pretresti tisto, kar je o Vrazu napisal Marn. Josip Marn (1832 do 1893), ki je v svojem *Jezičniku* trideset let marljivo pisal o slovenskih in slovanskih jezikovnih in literarnih problemih in pomembnih osebnostih z obeh področij, je nakopičil za slovensko jezikovno in slovstveno zgodovino »... toliko porabnega, vestno zbranega bibliografskega gradiva...« kakor nihče »... pred njim in ne za njim...«.¹⁶ V 24. letniku svojega

¹⁴ Prim. Stanko Vraz, *Izabrane pjesme*, Zagreb 1880.

¹⁵ Prim. Julij pl. Kleinmayr, *Zgodovina slovenskega slovstva*. Celovec 1881, str. 139—141.

¹⁶ Prim. članek o Josipu Marnu v SBL II, Ljubljana 1933—1952.

zbornika¹⁷ je začel razpravo o Vrazu s Prešernovim epigramom in ta epigram takole razložil: »Kakor je namreč Katon trdo držal se maternega jezika — latinščine nasproti olikani priljubljeni grščini, tako je zlahkoma Vraz — pustivši materinščino slovensko — poprijel se književne ilirščine.«¹⁸

Marn je seveda vedel o Vrazu kot o slovenskem pisatelju že veliko več kakor dvaintrideset let pred njim Janežič. Poznal ni samo Vrazovo zbirko slovenskih narodnih pesmi, ampak tudi njegove slovenske pesmi, pisma in spise, vsaj tiste, ki jih je od *Matice Hrvatske* dobila *Matica Slovenska*, ». . . ktera je teh stvari nekaj vže tudi priobčila (vid. Letopis 1875, 1877; Črtice, sest. dr. J. Pajek leta 1884), nekoliko jih o priliki še bode, nekoliko jih pa ne bode, ker jih ne more — iz povedanega vzroka (zato namreč, ker so bile, po Pajku, »prezaljubljene« — op. L. K.). — Sicer je pa Stanko (tj. Stanislav) Vraz po slovenskih časopisih opisan dokaj bodisi kot pesnik in pisatelj slovénki — tudi po slovstveni zapuščini, bodisi kot rodoljub itd., da zadostuje, ako tukaj naštejemo le nekatere vire v ta namen npr. Slov. Bčela leta 1851, II, I. — Novice leta 1853, 1854 (iz Gradca, iz zlatnega Praga, iz Štajerske). — Bleiweisov Koledarček leta 1855 (s sliko), popisal Dav. Terstenjak. — Zora leta 1876, 1877. Kres 1883, 1885. sp. Andr. Fekonja. — Kres 1883. Dr. J. Pajek. — Neven. Vienac. — Knjiž. Zgod. sp. J. Macun, leta 1883, str. 90—108 itd. itd. —¹⁹

Med tem bibliografskim gradivom je vsekakor najvažnejši podatek o Macunovi zgodovini,²⁰ ki je izšla tri leta prej. Ivan Macun (1821—1883) je v njej obravnaval nemško in slovensko pišoče štajerske pisatelje, ki so na svojem obmejnem območju, še bolj ogroženem od germanizacije kakor druge slovenske dežele, kakorkoli delovali v korist slovenščine. Takó je moral vsekakor tudi Vrazu priznati vse nesporne zasluge v tem boju, in s temi zaslugami pred očmi je pustil vnemar osrednji slovenski spor okoli Vraza in njegovega »uskoškega« prehoda k Ilircem. Marn pa se je — v nasprotju z Macunom — spet spomnil na Vrazovo »uskoštvo« (čeprav ga ni razlagal slepo), katero je tudi pisatelj Josip Jurčič po Prešernu obsodil v nekaj priložnostnih verzih.

Marnu je ta očitek Vrazu narekoval kajpada tudi njegov čas. Slovencem v zadnjih desetletjih devetnajstega stoletja ni grozila več samo germanizacija, ampak vse bolj tudi notranja razdrobljenost, zaradi katere so bili še laže dosegljiv plen. Pigmejščina domačih provincialnih bojev slovenskih političnih strank je bila enako nevarna kakor zunanji sovražniki, Vrazova resignacija pa v tem času ne ravno spodbudna v boju za slovensko neodvisnost in enotnost. Sperans je ta čas okarakteriziral kot čas boja med slovenskimi konzervativnimi in liberalnimi vrhovi, ki ni več izhajal iz osnovnega vprašanja, kako, po kakšni poti doseči neodvisnost slovenskega naroda in zedinjene Slovenije, ki je bila dokončno pokopana, ampak je bil to samo še boj za ozke interese obeh vodilnih političnih strank.²¹ Marn se je vsega tega zavedal. Na koncu svoje razprave o Vrazu je zapisal, da je sicer lepo od Hrvatov, ker si želijo deliti Vraza složno s Slovenci kot

¹⁷ Prim. Josip Marn, Jezičnik, Ljubljana 1886, str. 45—48.

¹⁸ Ibid., str. 45.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Prim. Ivan Macun, Književna zgodovina Slovenskega Štajerja, Gradec 1883.

²¹ Prim. Edvard Kardelj — Sperans, Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Beograd 1958, str. 319—320.

vzor medsebojne jezikovne vzajemnosti, vendar — je pristavil —: »... gledé na to, da Hrvati niso jednako gojili vzajemnosti slovénске ter da so Iliri zavozili jo v štokavščino itd. — zdijo se mi bolj istinite besede J. Jurčičeve (Slov. Nar XII. 294):

„Hrvatom je mnogo koristil,
Slovenecm pot do juga čistil,
Hrvat in Slovenec se veselí
Njegovih poezí. —

Ali meni vendar se zdi,
Da nij treba živega dokaza,
Da, ko bi vsi posnemali Vraza,
Pustivši ožjo slovensko domovino,
Bi Nemeč, stari vrag naš — glej zgodovino! —
Še lažje roval in z večjim pomenom
Pogubo tukajšnjim Slovenom.«²²

Sketova čitanka,²³ ki je izšla sedem let za Marnovo razpravo o *Jezičniku*, je o Vrazu kot o slovenskem in hrvaškem pesniku poročala pomanjkljiveje kot Marn in se ni spuščala v globlje ocene, kakor je tale: »Vraz je imel velik pesniški dar in je jeden najboljših ilirskih in jugoslovanskih pesnikov. Njegovi pesniški umotvori ilirski pa imajo tudi za nas svojo važnost, ker jih, čeravno so v obleki ilirski, vendarle prešinja duh slovenski; kajti Vraz je bil in ostal, kakor izpričujejo pisma njegova do raznih rodoljubov slovenskih, srca in mišljenja slovenskega.«²⁴

Iz Vrazovih del pa je Sket izbral za svojo čitanko Vrazovo pismo Šafařiku iz leta 1836 (poročilo o takratni slovenski literaturi) in odo *Hvala Nj. c. visokosti nadvojvodi Joanu*.²⁵

Dve leti po Sketovi čitanki je izšlo v Ljubljani obsežno literarnozgodovinsko delo, ki zasluži enako kakor Marnov *Jezičnik*, da ga skrbno prelistamo: to je drugi zvezek izčrpne Glaserjeve *Zgodovine slovenskega slovstva*.²⁶ Tri leta za njo pa je Đuro Šurmin izdal v Zagrebu svojo zgodovino hrvaške in srbske književnosti,²⁷ napisano nič manj temeljito kot Glaserjevo delo. Primerjava njunih sodb o Stanku Vrazu se vsiljuje sama po sebi.

O Vrazovem šolanju in izobrazbi je napisal Glaser v svoji knjigi na strani 185: »V Gradcu se je v družbi izbranih mladih Slovencev Miklošiča, Čafa, Murka, Košarja, Trstenjaka navdušil za slovensko slovstvo. Z Jakobom Sokličem z Gorenjskega, ki je bil pozneje profesor na Lvovskem vseučilišču, in s Trstenjakom je čital Shakespearea, Byrona in Lamartina.«

Šurmin pa je o Vrazovem šolanju (na str. 169) poročal takole: »Vraz je študiral pravo, vendar ga ni doštudiral, ker ga je vlekla želja, da spozna čim več jezikov zaradi literature. In res je poznal glavnejše slovanske jezike,

²² Josip Marn, *Jezičnik*, Ljubljana 1886, str. 48.

²³ Prim. Jakob Sket, *Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol*, Wien 1893.

²⁴ *Ibid.*, str. 201.

²⁵ *Ibid.*, str. 237—240.

²⁶ Prim. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva I—IV*, Ljubljana 1894 do 1898.
Prag 1865.

²⁷ Prim. Đuro Šurmin, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898.

poleg tega pa še francoščino, angleščino, italijanščino, španščino, nemščino in iz šol klasične jezike. Tako noben ilirski pisatelj ni bil tako pripravljen za književno delo kakor ravno Vraz.«

O Vrazovem zbiranju narodnih pesmi, o vplivu narodnih pesmi na njegovo izvirno delo in o njegovih literarnih nazorih je povedal Glaser v svoji knjigi na straneh 185—186 in na strani 188: »Od 1833 do 1839. leta je marljivo nabiral slovenske narodne pesmi in je v ta namen prepotoval Kranjsko, Koroško, Štajersko in Ogrsko; uže 1833. leta jih je nabiral v domačem kraju, 1834. in 1837. leta po ostalem Štajerskem, Kranjskem, 1838. leta po zahodnem Ogrskem. [...] Nabral jih je deloma sam, nekaj jih je vzel iz ‚Kranjske Čbelice‘, nekaj so mu jih drugi nabrali, npr. J. Muršec, M. Prelog, Prešeren, M. Kastelic, D. Trstenjak, J. Košar, Rudolf Gödel, V. Šparovec, N. Leskošek, J. Varga, St. Soldatič, Ant. Rudež, Urb. Jarnik, Fr. Cene. [...] Te narodne pesmi so bile neprestane spremljevalke in učiteljice tudi njegovim izvirnim poezijam; priznava tudi sam, da se je njegova vila odgojila v vrtu narodne poezije. [...] Vraz je [...] dobro poznal duševno gibanje zapadne Evrope, pa vendar ni slepo posnemal tuje romantike; [...] našemu romantiku je nada boljših časov slovanskih prva voditeljica, in njegova muza je skoz in skoz lirična.«

Šurmin pa je (na str. 170) ob tem, namreč ob vplivu evropske romantike na Vraza in ob njegovem zbiranju narodnih pesmi opozoril na to, da so bili pesniku Vrazu vendarle najbližji sodobni literarni tokovi takratne Evrope, saj »... se je postavil po robu [...] posnemanju starih Dubrovčanov, ker je bil učenec romantične smeri, ki je mnogo bolj cenila izvirno delo kot posnemanje klasikov.« In prav to, nadaljuje Šurmin, da je bil Vraz pravi učenec evropske romantične smeri, je Vraza spodbudilo, da je leta 1839 izdal slovenske narodne pesmi, sledeč spet romantiki, ki je iskala izvir poezije v ljudskem izročilu. V tem je videl Vraz, pravi Šurmin, tudi dokaz za samobitnost svojega naroda v obrambi proti Nemcem.

Za Vrazov prehod k ilirizmu ter za Vrazovo hrvaško literarno delo in čustvovanje je našel Glaser (str. 187) naslednji malo verjetni vzrok: »... na svojem zadnjem potovanju (namreč iz Slovenije na Hrvaško — op. L.K.) je izgubil vse svoje slovenske spise iz 1832.—1836. leta [...]; to toži sam tudi Prešernu v listu z dné 19. novembra 1937 [...] S tem važnim pismom (v katerem stoji, naj bi bilo to, da se Prešeren ni priključil Vrazovim nazorom, in pa izguba Vrazovih rokopisov, dva od najvažnejših vzrokov, da je Vraz zapustil slovensko slovstvo — op. L.K.) je utemeljen Vrazov prehod iz Slovenskega slovstva k ‚ilirski ideji‘.«

Šurmin pa je (na str. 169) našel za to zamotano Vrazovo odločitev in za njegov odhod iz Slovenije druge pobude in je blagohotno, želeč Slovencem Vraza vsaj delno vrniti, vse to opisal takole: »Na študijah v Gradcu se je seznanil s Hrvati, prvikrat pa je prišel na Hrvaško 1835[...]. Leta 1838 se je povsem preselil na Hrvaško [...]. Leta 1837 so začele izhajati v ‚Danici‘ njegove pesmi pod naslovom *Dulabije* [...]. On, Slovenec, je v teh pesmih zajel Hrvaško in Slovenijo [...]. Leta 1841 je izdal literarno delo *Glasi iz dubrave Žeravinske*. To so do tedaj objavljene balade in romance, v katerih je izražena želja po slovensko-hrvaški slogi...«

Kljub nekaterim razlikam v Glaserjevih in Šurminovih formulacijah vendar ne najdemo v njih ostrih nasprotij. Glaser je izhajal iz slovenske literarne zgodovinske tradicije, Šurman iz hrvaške, in takšna sta tudi za-

ključka njunih spisov o Vrazu, namreč o Vrazovem pomenu za slovensko na eni strani in za hrvaško književnost na drugi strani. Glaser je o Vrazovem slovenskem literarnem delu (na straneh 188—189) rekel, da so za Slovence v prvi vrsti važne njegove »... ‚Narodne pèsne ilirske‘ [. . .]. Ta knjižica je za nas Slovence slovstvenozgodovinske imenitnosti, ker je prva v gajici natisnjena slovenska knjiga; tudi so pesmi tiskane vernejše in korektnije nego v drugih zbirkah narodnih pesnij. [. . .] ‚Matica Hrvatska‘ je podarila ‚Matici Slovenski‘ 1868. leta Vrazovo literarno zapuščino, ki jo je dobil v pregled dr. Krek; vrlo ugodno se je izrazil ta učenjak o tej zapuščini, naznačujoč jo kot ‚pravi repertorium‘ pravega našega narodnega pesništva in vrhu vsega družega velike vrednosti za narodni ethos, slovensko bajeslovje, za narodno običajno pravo, posebno za slovensko dialektiko idr. [. . .] Sijajno brani A. Fekonja (literarni zgodovinar, 1851—1920, ki je pisal o Vrazu v Zori 1876 in 1877, v Slovenskem Narodu 1879, št. 155 in 156, v Kresu 1881, 1883, 1884 in 1885, v Slovanu 1887, v Ljubljanskem Zvonu 1885 in 1887, v Domu in svetu 1892 in drugod — op. L. K.) Stanka Vraza proti sumničenju, da je slovenski uskok.«

O tem, da bi bil Vraz poleg Prešerna, kot ugotavlja sodobna slovenska literarna zgodovina, najvidnejši izvorni pesnik slovenske romantike, ni povedal Glaser še ničesar. Šurmin pa je hrvaškega lirika in literata Vraza poznal neprimerno temeljiteje in ga tako tudi ocenil, ko je na straneh 170 in 171 svoje literarne zgodovine zaključil poglavje o njem z mislijo, da je Vraz v reviji *Kolo* prvič uvedel v hrvaško književnost poleg literarnih novic iz vseh slovenskih dežel tudi pravo nediletantsko kritiko! »S svojo zdravo sodbo,« je nadaljeval Šurmin, »je obračunal z diletanti v novejši hrvaški književnosti, pisma raznim osebnostim pa imajo svojo zanesljivo kulturno vrednost [. . .] in ni dvoma, da sodi Vraz med najboljše hrvaške pesnike, čigar pesmi ljudje tudi danes radi berejo . . .«

To zadnje, da je namreč Vraz kot pesnik še zmeraj priljubljen pri bralcih, se zdi na prvi pogled manj bistveno, kot je lahko bilo. Šurminova knjiga je izšla v času, ko je bila na Hrvaškem in Slovenskem *moderna* že v polnem razmahu. Njeni predstavniki, ki so iskali svoje vzore predvsem v velikih sodobnih zahodno evropskih literaturah, pa so bili bolj kot generacije pred njimi kritični do literarne preteklosti in so marsikatero staro estetsko vrednoto prevrednotili. Sprejemali so le tisto, kar je bilo v umetnosti njihovega naroda za njihov izostren estetski okus neoporečno, kot je bil pri Slovencih na primer Prešeren — in pri Hrvatih tudi Vraz, če Šurmina, ki govori o njegovi priljubljenosti, prav razumemo.

Toda da je bilo res tako, lahko sklepamo tudi iz številnih literarno zgodovinskih publikacij o Vrazu v prvem in drugem desetletju novega stoletja. O njem je pisalo več mlajših slovenskih in hrvaških slovstvenih zgodovinarjev, ki so — kakor na primer Ivan Prijatelj — izšli neposredno iz *moderne*, ali pa so bili v literarni znanosti njeni sopotniki. Vsi ti so na svojem področju — kakor pisatelji na svojem — iskali nova pota in vrednote. Nam gre zdaj tu predvsem za takratne *slovenske* literarno-zgodovinske spise o Vrazu, ki so jih napisali literarni zgodovinarji iz mladega rodu, kajti Vraz je bil kot hrvaški pesnik, pisatelj in publicist — če preberemo še enkrat samo citate iz Šurminove literarne zgodovine in se spomnimo na izdajo njegovih hrvaških *Děl* — že neprimerno bolj obdelan in znan kot na Slovenskem.

(Nadaljevanje in konec prihodnjič)

viceguverner Italijan in obratno. To bi omogočilo, da bi se lahko tržaško prebivalstvo po določenem obdobju svobodno odločilo o svoji državni pripadnosti. Po uveljavitvi mirovne pogodbe (1947) je namreč prišlo v cono A do številnih ukrepov, ki so enostransko zagotovili italijanski vpliv in tako porušili ravnovesje, kakršnega naj bi ustvarila mirovna pogodba.

Italija je zavrnila zamisel o kondominiju in predložila plebiscit na STO pod nadzorstvom nevtralnih sil. Naša država ni v načelu zavrnila tega predloga, vendar je postavila bistveni pogoj, in sicer, da je treba pred plebiscitom ustvariti na spornem področju tak položaj, kakršen je bil leta 1918, se pravi pred začetkom italijanskega raznarodovalnega pritiska nad avtohtonim slovenskim in hrvaškim prebivalstvom. Zahtevati plebiscit v razmerah, ko so v cono A še vedno veljali diskriminacijski zakoni proti našemu življu in ukrepi, ki so zagotovili ekskluzivni gospodarski, pa tudi politični vpliv Italije na tem območju, bi namreč pomenilo spremeniti to sicer demokratično metodo v njeno nasprotje.

Slovenska in hrvaška literarna zgodovina o Stanku Vrazu

(nadaljevanje in konec)

Lojze Krakar

K slovenskim vrazoslovcem dvajsetega stoletja je treba najprej prišteti literarnega zgodovinarja in publicista Frana Ilešiča (1871—1942), od leta 1919 dalje rednega profesorja za slovenski jezik in književnost na zagrebški univerzi. Ilešiča, Vrazovega štajerskega rojaka, kateremu je znanstveno in javno delovanje »... v pretežni meri služilo za propagando novega ilirizma, popolnega edinstva Slovencev in Hrvatov, pri katerem bi en vrhovni knjižni jezik nastajal in nastal sam na sebi brez težkega nasilstva...«,²⁸ je že zaradi njegovega kulturnega in političnega prepričanja zanimal v prvi vrsti Vraz. Od leta 1904 pa vse do srede tridesetih let dvajsetega stoletja mu je v raznih slovenskih in hrvaških revijah, časopisih in publikacijah, posvetil vrsto razprav in študij²⁹ in v njih objavil o Vrazu mnogo novih podatkov. Njegova posebna zasluga pa je, da je z objavo dotlej neznanih del iz Vrazove slovenske literarne zapuščine³⁰ krčil pot znanstveni in kritični izdaji Vrazovih slovenskih del in študijam o Vrazovih stikih s slovanskim svetom.

Kakor Ilešič je bil Vrazov bližnji rojak tudi Matija Murko (1861 do 1952), Miklošičev učenec, slavist, primerjalni literarni zgodovinar in etnograf, od leta 1902—1917 redni profesor slovenske filologije na graški univerzi (in pozneje še v Leipzigu in Pragi). Murko je prvi predstavil Vraza tudi nemški kulturni javnosti. Ze leta 1897 je v Gradcu izdal delo, ki je izhajalo iz njegovih »... študij o Vrazu, Miklošičevem sošolcu in Prešernovem antagonistu, ki se je razvil pod vplivom severne slovanske romantike«. ³¹ Knjiga je imela naslov *Die böhmische Romantik*, toda razrasla se mu je v veliko več, kot pove naslov. Murko je razpravljaval v njej tudi o

²⁸ SBL I, str. 362.

²⁹ Prim. SBL I, str. 361.

³⁰ Prim. Fran Ilešič, Iz Vrazove slovenske literarne zapuščine, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1927, str. 32—61; 1928, str. 101—116; 1930, str. 131 do 145; 1932, str. 14—32 in 1934, str. 154—159.

³¹ Prim. SBL I, str. 170.

Vrazu. O ilirizmu in Vrazu pa je Murko kritično in s široko razgledanostjo zgodovinarja s sodobnimi pogledi pisal predvsem v svojem prispevku o južnoslovanskih literaturah v zgodovini vzhodno evropskih jezikov in literatur, namenjeni Nemcem (1908),³² v članku o Vrazovih pesmih v mari-borskem *Časopisu za zgodovino in narodopisje* leta 1910 in isto leto v recenziji Drechslerjeve študije o Vrazu v *Ljubljanskem Zvonu*.³³

Branko Drechsler-Vodnik, hrvaški literarni zgodovinar, je namreč izdal leta 1909 čez dvesto strani obsegajočo študijo o Stanku Vrazu.³⁴ Drechslerjeva esejistično pisana, vendar znanstveno natančna knjiga, ki je sledila Vrazu »... z veliko doganljivostjo in skrbjo za prve vire«,³⁵ je skušala zajeti celotnega Vraza, literata in političnega delavca, in upoštevati tudi njegovo rokopisno gradivo, ki še ni bilo znano. Izšla je bila v času, ko je pred bližnjo stoletnico pesnikovega rojstva znova oživelo živahno zanimanje za Vraza med Hrvatimi in Slovenci, in obenem v času, ki je bil politično naklonjen Vrazovim idejam o zblíževanju Slovencev z južnimi Slovani. Na Slovenskem je bilo takrat, podobno kakor v drugi avstroogrskih deželah na slovenskem Balkanu, slišati vse bolj glasne, celó revolucionarne zahteve po jugoslovanskem zedinjenju, kar je po razpadu avstroogrške monarhije (1918) pripeljalo do jugoslovanske države. Drechslerjevo delo o Vrazu (pa ne samo njegovo, ampak večina v teh dveh desetletjih napisanih del) je tako idejno spremljalo svoj čas in postalo, kakor je zapisal Murko v že omenjeni recenziji v *Ljubljanskem zvonu* 1910 na strani 35: »... dozdaj najboljša knjiga, ki je namenjena kulturnemu približevanju Slovencev in Hrvatov in seveda tudi Srbov.« Po Drechslerjevem prepričanju je Vraz imel prav — in ni imel prav, ko je prestopil k Hrvatom. Prav je imel, ker je zaslutil tam širše možnosti za svoje delo kot na Slovenskem in se je lahko v Zagrebu res tako literarno izživel, kot se takrat na Slovenskem ne bi bil mogel, ni pa imel prav, ker je nestrpen izgubil zaupanje v nadaljnji razvoj samostojnega slovenskega kulturnega in narodnega razvoja. Murko je sicer kritiziral nekatere Drechslerjeve površne sodbe (na primer o netolerantnosti čbeličarjev pri ocenjevanju Vrazovih pesmi, o nepoetičnosti Kollárjevih verzov, o neznatnem vplivu nemške poezije na Vrazove *Đulabije* ipd.), priznal pa mu je širokopoteznost v splošnih karakteristikah Vraza kot najbolj priljubljenega hrvaškega pesnika »v najbolj pesniškem obdobju preporoda«. In priznal je tudi sporno Drechslerjevo misel, da je bil Vraz »specifični slovenski pesnik, čeprav je pesnil na hrvaškem jeziku.«

Drechsler je bil v svoji knjigi večkrat čustven in zanosen. Toda to ne zmanjšuje vrednosti njegove študije, ki je bila po Markovičevem uvodu v Vrazova izbrana dela (1880) najbolj zanimiv, širšemu krogu bralcev namenjen hrvaški spis o Vrazu.

Vtisa o nekem podobnem zanosu, kakršen preveva Drechslerjevo knjigo, pa se bralec ne more iznebiti tudi pri vrsti prispevkov o Vrazu v jubilejni številki *Časopisa za zgodovino in narodopisje* 1910, med katerimi je treba posebej opozoriti na tisto, kar je napisal France Kidrič (1880—1950). Ta je med drugim objavil osnutek za Vrazovo biografijo v letih, ko je Vraz nihal med pisanjem v slovenščini in hrvaščini, dopolnil to z novimi

³² Prim. Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen, Berlin und Leipzig 1908, str. 194—245.

³³ Prim. Matija Murko, Knjiga o Stanku Vrazu, LZ 1910, str. 35—44.

³⁴ Prim. Branko Drechsler, Stanko Vraz. Studija. Zagreb 1909.

podatki o Vrazu in Čbeličarjih na eni in med Vrazom in Gajevim krogom na drugi strani, napisal prispevek o Vrazovem zbiranju narodnih pesmi in o njegovem prizadevanju, da bi mu izvorne in nabrane prispevke objavljali ljubljanska *Čbelica* in zagrebška *Danica*, končno pa je poročal še o Vrazovem uspehu s prvimi *Dulabijami*. Poleg tega je treba še posebej omeniti Kidričevo bibliografijo Vrazovih del, ki so bila natisnjena, dokler je Vraz še živel,³⁶ in izčrpno poročilo o Vrazovih posmrtnih tiskih, o usodi njegove zapuščine in končno o Vrazovi obilni korespondenci.³⁷ Kidrič je s svojo bibliografijo opravil pomembno delo: pokazal je prihodnjim vrazoslovcem, kje in česa naj se lotijo, ko bodo pisali o tem nenavadnem pesniku, ki je ravno zaradi svojega psihološko zamotanega prehoda iz ene literature v drugo veliko manj pregleden kot Prešeren in doživlja zato veliko bolj samovoljne razlage. Problemi v zvezi z Vrazom pa so bili po Kidriču »za Slovence vitalnega pomena« in zato je bila Kidričeva bibliografija dotlej znanih in neznanih Vrazovih del spodbudno pionirsko delo.

Zanimiv Kidričev spis iz tega obdobja je končno še njegova polemika z Ilesičem v *Vedi* 1912 pod skupnim naslovom »Recimo dve, tri o slovenskem preporodu...«³⁸ Kidrič je tu polemiziral z Ilesičevimi *Prispevki k zgodovini našega preporoda* (objavljenimi v *Zborniku Matice Slovenske* 1911 na straneh 49—60), po svoje je razložil Vrazov antiklerikalizem, osvetlil vprašanje Vrazovega odnosa do raznih tedanjih slovenskih črkopisov na eni in gajice na drugi strani, in bil prepričan, da je Vraz v svoji »slovenski« dobi prišteval k Slovincem tudi kajkavce. Dalje je zavrnil Ilesiča, ki je trdil, da se Vraz kot Štajerc še ni počutil v slovenski skupnosti kot Slovenec, ker ni čutil enotnosti štajerskega in kranjskega dela tega naroda. Kot nasproten dokaz mu je Kidrič priporočil brati govornico Stajerca Murka, ki je že v začetku Vrazovega literarnega dela govorila o *enem* slovenskem narodu, posebej pa je še obračunal z Ilesičevim »neoilirizmom« ali z »drugim, novim preporodom«, ki je bil leta 1912 ob razvoju slovenske kulture od Prešerna do Cankarja in ob razvoju enotne slovenske narodne zavesti še veliko hujši absurd, kakor je bil Vrazov ilirizem pred sedemdesetimi leti: oboje ni imelo trdnih tal. Ilesičevim izzivajočim zahtevam, naj

³⁵ Fran Petrè, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*, Ljubljana 1939, str. 347.

³⁶ Prim. France Kidrič, *Bibliografija Vrazovih spisov in korespondenc*, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 1910, str. 322—326.

³⁷ Prim. *ibid.*, str. 326—384. — Poleg tega je Kidrič ob stoletnici Vrazovega rojstva pisal v omenjeni reviji še o prvem Vrazovem obisku Ljubljane, o Vrazu kot juristu v Gradcu, o Vrazovih stikih z nemškim pesnikom Grünom ter poljskim emigrantom Korytkom (str. 191—270) in o »Herzogu kot sredniku med Vrazom in Grünom« (str. 320—321). Ivan Prijatelj je prispeval razpravo o Vrazovem popotovanju po Slovenskem (str. 145—190) in obdelal korespondenco nekaterih Vrazovih slovenskih dopisnikov (Matevž Ravnikar, Franc Malavašič, Anton Žakelj, Jakob Krašna, Lovro Pintar in Luka Jeran, strani 287—306). Karol Štrekelj, ki je oskrbel znanstveno izdajo slovenskih narodnih pesmi in si pri tem pomagal tudi z Vrazovo zapuščino, je napisal nekaj »Drobnosti o Vrazovem delovanju« (o začetkih njegovega zapisovanja narodnih pesmi in o številu melodij, ki jih je zapisal Vraz), objavil je dva odlomka Vrazovih slovenskih pesniških poskusov in eno neznano Vrazovo hrvaško pesem ter pisal o Vrazovem natisu Bratuličevih istrskih narodnih pesmi in o konceptu Vrazovega zagovora gajice (str. 307—317). Tem prispevkom je dodal še Matija Murko svoj zapis o Stanku Vrazu v Solčavi (str. 318—320).

³⁸ Prim. F. Kidrič, F. Ilesič: *Recimo dve, tri o slovenskem preporodu...*, *Veda II*, Gorica 1912, str. 161—174.

se najprej inteligenca majhnih in politično nepomembnih Slovencev kratko in malo nauči srbohrvaščine in zlije s Hrvati in Srbi v eno, postopoma pa naj se tudi ves narod stopi z njimi narodnostno in jezikovno, je postavil Kidrič nasproti realno »jugoslovanstvo« z željo po enakopravnem sodelovanju vseh južnoslovanskih narodov na kulturnem in tudi na drugih področjih. Čas je dal prav Kidriču.

Leto dni pred Kidričevimi, Prijateljevimi in drugimi prispevki o Vrazu v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* in isto leto kot Drechslerjeva študija o Vrazu je izšel tudi prvi del nove slovenske literarne zgodovine, ki ga je napisal Ivan Grafenauer.³⁹ Deset let pozneje pa je isti avtor izdal še eno knjigo o slovanskem slovstvu.⁴⁰ V obeh delih se Grafenauer, predvsem strokovnjak za slovensko srednjeveško slovstvo in ljudsko pesništvo, privrženec filološke pozitivistične metode v literarnem zgodovinopisju, ni spuščal globlje v analizo ilirizma in Vrazovega dela. Zadovoljil se je z dognanji in podatki, ki jih je našel že pri predhodnikih. V svoji drugi knjigi je dodal pregledu Vrazovega življenja in dela edinole misel, da se želja slovenskih ilircev po jezikovnem zblizanju s Hrvati sicer ni izpolnila, »... a je rodila *enoten slovenski pismeni jezik*...«,⁴¹ ko so slovenski pisatelji sprejeli vanj tudi posebnosti iz slovstva, ki je nastalo v obrobnih slovenskih pokrajinah.

Ta druga Grafenauerjeva knjiga je izšla že po prvi svetovni vojni, v novi državni tvorbi, ki je bila še pred osemdesetimi, devetdesetimi leti komaj politični sen ilircev. Toda še pred drugo Grafenauerjevo zgodovino je sredi prve svetovne vojne izšla v Zagrebu nova zajetna Bogdanovičeva *Zgodovina hrvaške in srbske književnosti*.⁴² Njeno poglavje o ilirizmu s podrobnimi bio- in bibliografskimi podatki, s podatki o medsebojnih vplivih posameznih avtorjev in del, pa z naštevanjem njihovih vzorov, z vsebinami proznih in celo pesniških del in s kritičnimi ocenami ob koncu vsakega obravnavanega avtorja je obsegalo celih 363 strani. Bogdanović se je temeljito posvetil tudi Vrazovemu slovenskemu in hrvaškemu obdobju, svoja izvajanja o Vrazu kot hrvaškemu pesniku pa je končal s kritično, čeprav ne povsem točno ugotovitvijo, da je bil Vraz »premalo blizu ljudstvu«. Ta konec se glasi: »Danes vseeno Vrazove pesmi ne prevzamejo bralca kot nekoč, vzrok temu pa je do neke mere tudi to, da pesnik ni poznal čistega štokavskega dialekta. Največ se je gibal med kajkavci in Slovenci, od živega vrelca, od ljudstva, ki govori čisti jezik, pa je bil zmeraj oddaljen. (...) Proza kakor da mu je laže tekla, pa mu je zato začuda gladka in nima toliko neštokavskih besed in oblik, medtem ko so nekateri njegovi verzi skoraj nerazumljivi. Njegovi stihi prepogosto šepajo, nimajo pravega ritma, temu pa je vzrok nepoznavanje štokavskega akcenta.«⁴³ Seveda je v tem del resnice, kar pa bo zanimalo predvsem raziskovalca, ki se bo temeljito posvetil Vrazovemu knjižnemu jeziku v *vseh* njegovih spisih, slovenskih in hrvaških.

Leta 1920 je v očitni želji, da se v novi državi bolje seznanijo s slovensko književnostjo tudi Srbi, izšel v Beogradu kratek pregled slovenske knji-

³⁹ Prim. Ivan Grafenauer, *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I*, Ljubljana 1909.

⁴⁰ Prim. Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1919.

⁴¹ *Ibid.*, str. 152.

⁴² Prim. David Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske II*, Zagreb 1915.

⁴³ *Ibid.*, str. 196—197.

ževnosti,⁴⁴ ki pa ga je že petnajst let prej napisal Ivan Prijatelj.⁴⁵ Prijatelj je — v nasprotju s pozitivistično monotonostjo naštevanja — napisal to knjižico kot en sam esej in imel v njej pred očmi le celoto, ki ji je podredil vse bio- in bibliografske podatke kot nekakšne brezimne služabnike. Vraz si je tako zaslužil v tem delu samo nekaj stavkov v poglavju o slovenski romantiki in predvsem o Prešernu. V Vrazovem pristopu k ilirizmu je videl Prijatelj nekaj, kar je bilo podobno epidemiji, nekakšen nalezljiv primer za vse tiste slovenske literate in kulturne delavce, ki so usmerili svoje sile drugam in jih niso dali na razpolago Prešernu in Čbeličarjem. Vraz je v boju za individualnost slovenskega knjižnega jezika, kakor je zapisal Prijatelj štiri leta pozneje,⁴⁶ v svoji slovenski dobi sicer »... z žarko, neposredno besedo (...) in s svojim vnetim in razsežnim korespondiranjem razplamtel srca navdušene slovenske mladine, da se je družila v krožke in se pridno učila ilirščine«,⁴⁷ toda ker ilirščina Vrazovim privrzcem ni nikoli naredila celo te koncesije, da bi bila sprejela iz slovenščine tiste elemente, ki so se mladim ilircem zdeli glede na staroslovenščino slovnično bolj pravilni kakor novoilirski, je bilo to gibanje Slovincem v trdem boju za njihovo individualnost takrat večinoma tuje. Od Kollárja prevzeta miselnost o enem ilirskem jeziku, ki je nastala pod vplivom boja nemške romantične mladine za enotnost nemškega jezika, je videla v slovenščini le dialekt, ne pa že zdavnaj izoblikovanega posebnega jezika s književno tradicijo in neovrgljivo Prešernovo osebnostjo. In tako so Vraz in tisti slovenski ilirci, ki so ilirsko miselnost sprejeli in zagovarjali (npr. Macun), v tem boju imeli neposrečeno vlogo, ker se niso zavedali, pravi Prijatelj, da ustvarjajo duševno kulturo nekega naroda »... v prvi vrsti velike genialne osebnosti, o katerih ne bo nihče trdil, da se porajajo same v mnogobrojnih narodih«,⁴⁸ in drugič, da tudi narod brez slavne zgodovine (ena od idej, ki označuje romantiko, je bila tudi, da lahko velika umetnost nastane le iz slavne narodne zgodovine) lahko ustvari pomembna dela, kar so dokazali Slovenci predvsem s Prešernom, z realizmom in *Moderno*.

Prijateljev učenec, literarni zgodovinar in pisatelj Anton Slodnjak je iz odpora proti suhoparnemu pozitivističnemu obravnavanju slovenske literarne preteklosti izdal leta 1934 svoj *Pregled slovenskega slovstva*,⁴⁹ in ga je avtor po svojih lastnih besedah napisal z namenom, »da bi prikazal našo literaturo kot uspeh ustvarjalne moči in svetovnonazorskega iskanja v političnem in socialnem življenju našega ljudstva.«⁵⁰ Slodnjakova knjiga je sicer razjezila nasprotnike njegovega načina pisanja, vendar nam je kljub njihovim kritikam ostala do danes v živem spominu, ker je osvežila slovenske literarnozgodovinske nazore in ni ostala brez odmeva tudi v tujini. Zato se je treba nekoliko dlje pomuditi ob Slodnjakovih sodbah o ilirstvu in Vrazu, saj so bile tudi te nekakšen zametek tistega najvažnejšega, kar

⁴⁴ Prim. Ivan Prijatelj, *Slovenačka književnost*, Beograd 1920.

⁴⁵ Prim. *ibid.*, str. 3.

⁴⁶ Prim. Ivan Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848—1857*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino IV, Ljubljana 1924, str. 47—75, in V, Ljubljana 1926, str. 15—67.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 49.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 53.

⁴⁹ Prim. Anton Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934.

⁵⁰ Anton Slodnjak, *Slovensko slovstvo*, Ljubljana 1968, str. 558.

imamo Slovenci od Vraza, namreč zagrebške izdaje Vrazovih *Slovenskih djel*.

Slodnjak ni v svojem pregledu odmeril Vrazovemu slovenskemu delovanju samo primerno število strani, ampak ga je tudi ocenil pravičneje kot marsikdo pred njim. Najprej je rekel Slodnjak o ilirstvu naslednje: »Tudi za Slovence ima ilirsko gibanje pomen. Od Bohoričeve slovnice so naši pisatelji vedno govorili in razpravljali o slovanstvu. Ozir na slovanski svet jim je bila luč v temi. Toda šele ilirsko gibanje jih je poučilo, da se tudi slovanski svet zanima zanje. To je dvignilo njihovo samozavest, dasi jih je obenem še bolj zvezalo s slovstvenim jezikom, ki so si ga bili sami izoblikovali. Zato je kljub navdušenju za ilirstvo, ki je bilo med izobraženstvom, edino Vraz opustil slovenski slovstveni jezik in sprejel ilirsko štokavščino.«⁵¹

Ta Vrazov korak pa je razložil Slodnjak ne več načinov, ki so bili tu pa tam lahko tudi sporni, saj so zrasli iz njegovih čisto osebnih spoznanj. Prvič: Vraz je bil kot panonski Slovenec človek, ki sovraži samoto; ta človek je nemiren in niha med skrajnostmi, nenavajen je molčati, je bolj širok kot globok, željan je novosti in prej podoben Njegoševim in Mažuraničevim junakom (prim. Gorski vijenac in Smrt Smail Age-Čengića), v katerih je bolj razvito čustvo tovarštva kakor v osredneslovenskem individualistu. Drugič: v svojih hudih graških časih, kjer se je Vraz kot neuspešen študent in osamljen pesnik boril z vsemi mogočimi težavami, je našel več podpore in razumevanja v Zagrebu kakor v Ljubljani ali celo med nekaterimi svojimi graškimi prijatelji (Miklošič) in drugod po Štajerskem. Tretjič: njegova hrvaška platonična ljubezen do Ljubice Cantillyjeve je v času, ko je bil Vraz po neuspeli romanci z dekletom Rozo, po smrti svojega očeta in še prijatelja Šamperla v Gradcu vedno bolj osamljen, dolila olja njegovim lahko vnetljivim čustvom, tudi literarnim in narodnostnim. Četrtyč: s svojimi slovenskimi načrti za literarne almanaha ni Vraz brez podpore iz Ljubljane in od drugod prišel nikamor, v Ljubljani mu njegovih pesmi tudi Prešeren ni mogel spraviti v tisk — in kaj je lahko bolj vabilo mladega pesnika drugam kakor to, da mu je bil pripravljen nekdo tiskati pesmi, kot so to storili njegovi somišljeniki v Zagrebu. In končno še vprašanje črkopisa: Miklošič je bil na strani stare *Čbeličine* bohoričice, Vraz pa je videl poenostavitev slovstvenega sporazumevanja med Slovenci na eni in Slovencev z drugimi Slovani na drugi strani edinole v novi gajici. Miklošiča je iz poezije vleklo v znanost, v slavistiko, kjer je dosegel vse vidnejše uspehe in zbujal Vrazovo ljubosumnost, tako da je bila tudi ločitev od Miklošiča eden od vzrokov za Vrazov grenki, dobro znani, skoraj znameniti, vendar nepremišljeni vzklik v pismu Prešernu 1837: »Sloveniji sem dal slovo.« Vraz, pravi Slodnjak, je bil »... po osnovi svojega čustvovanja in mišljenja hujši separatist kakor Prešeren«⁵² in je hotel uveljaviti svoje pesniške sanje in misli prav v svoji domači govorici. (Tu moramo vrniti vmes še tole obrobno misel: slovenska književnost, žal, nima takšne, vsaj literarno priznane tradicije v narečni književnosti, kot jo je imela in jo ohranja hrvaška literatura celó do današnjih dni. Saj če bi Slovenci to tradicijo imeli in bi priznali Vrazovim pesnim veljavo lirike v prleškem dialektu, ne bi bilo potrebno staro in že mučno razpravljanje o trdotah

⁵¹ Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, str. 101.

⁵² Ibid., str. 106.

Vrazove knjižne slovenščine, ki se ne pokriva z osrednjim slovenskim knjižnim jezikom. Res se ne, toda Vrazove pesmi se je treba najprej naučiti brati tako, kot jih je bral on sam, po njegovo, po prleško, pa nam zazvenijo lirično čisto drugače.) To nepriznано Vrazovo pesnjenje v prleščini — če ponovimo dalje Slodnjakove misli — pomešani z vsemi mogočimi drugimi primesmi, resda premalo izoblikovanimi za Vrazov pesniški talent, njegovo beganje med lastno govorico in kranjščino, njegova svetovljanska literarna hotenja, življenjski neuspehi, revščina, brezuspešno iskanje službe in — lahko dodamo še neznanko: itd. — ga je končno privedlo v slepo ulico, iz katere mu je odprlo vrata hrvaško meščanstvo in del plemstva. To pa je, pravi Slodnjak, prav takrat krvavo potrebovalo — pesnika.⁵³ Vraz je odšel in se ni več za stalno vrnil med Slovence. Ti pa so izgubili z njim veliko, saj je bil Vraz, kot je rekel Slodnjak leta 1934 na koncu svoje ocene o njem, »... človek čutečega srca in razmeroma ostrega duha. Samo odločne, moške volje je imel premalo. Romantično pojmovanje o pesniškem poslanstvu mu je skalilo pogled na stvarne potrebe rojakov. Njegovo bolešno telo je bilo sicer nosilec močne želje po pesniškem ustvarjanju, toda zahtevalo je obenem vednega tovariškega priznavanja in ženskega občudovanja. Asketične in gizdalinske prvine so se spajale v njegovem značaju. Ljubil je ideale, trpel zanje, oboževal je slovanstvo, toda vztrajnega, neomahljivega boja na navidez izgubljeni postojanki ni bil zmožen. Za to sta mu bila preslabotna duh in telo.«⁵⁴

V letih okoli izida Slodnjakovega *Pregleda slovenskega slovstva* sta izšli tudi na Hrvaškem dve deli iz slovstvene zgodovine, Ujevičev pregled hrvaških pisateljev in knjig⁵⁵ in Poljančev repertorij vse jugoslovanske književnosti.⁵⁶ Obe deli naj tu le omenimo, saj nista prinesli nič bistveno novega o ilirizmu in Vrazu in sta bili bolj učbenika kot deli z znanstvenoraziskovalnimi hotenji. Iz Ujevičevega dela je treba omeniti le to, da je branilo Vraza pred slovenskimi očitki, češ da se je prodal Hrvatom za skorjo kruha, iz Poljančevega pa morda kot novost odnos Srbov do ilirizma. O tem pravi Poljanec: »Srbi so imeli svojo državo in svoj nacionalni program; ilirsko ime jim ni bilo simpatično, pa so odklanjali zagrebško tezo. Pri vojvodinskih Srbih, ki so živeli v podobnih razmerah kot Hrvati, pa sta se ustvarili dve skupini: za ilirizem so bili Petar Jovanović, Miloš Popović, Georgije Popović, Sava Tekelija, Pavle Stamatović in drugi, največji nasprotniki pa Todor Pavlović, urednik Letopisa Matice srpske, Jovan Subotić in drugi, toda vsi so priznavali, da je potrebna sloga ter nacionalno in kulturno zedinjenje. T. Pavlović je prvi predlagal skupno jugoslovansko ime.«⁵⁷

Največ zaslug pri raziskovanju ilirizma in Vraza pa si je ne samo med Slovenci, marveč tudi med Hrvati in Srbi pridobil med vojnama slovenski literarni zgodovinar Fran Petrè. Že v svoji disertaciji je leta 1938 podrobno obdelal Vraza v njegovih graških letih med 1830 in 1839. Novi sad njegovih raziskav pa je bila obširna študija o literarnem in kulturnem obdobju

⁵³ Prim. *ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, str. 109—110.

⁵⁵ Prim. Mate Ujević, *Hrvatska književnost*, Zagreb 1932.

⁵⁶ Prim. Franjo Poljanec, *Repertorij istorije jugoslovanske književnosti*, Zagreb 1936.

⁵⁷ *Ibid.*, str. 83.

izrednih kulturnih vidikov, kakor pravi avtor, o obdobju, ki je bilo na Slovenskem, kljub temu da se je že mnogo pisalo o njem, še zmeraj premalo raziskano, namreč o slovenski varianti ilirizma.⁵⁸ V devetih poglavjih, ki kritično zajemajo naslednje probleme: Štajerska mlada generacija po 1830, Vrazov stik z Zagrebom in Ljubljano, Konflikt med pesnikom in uredniki, Vrazova preselitev na Hrvaško, Proti kulminaciji ilirskega vala, Ljubljana postaja središče, Vseslovska kulturna vzajemnost v praksi, Prelomna leta in zadnji glasnik ilirizma — in Posledice marčne revolucije, v poglavjih, ki prinašajo novo Vrazovo pesniško in prozno gradivo iz njegove literarne zapuščine, je Petrè prvi v celoti raziskal delež Slovencev pri ilirskem prerodnem gibanju, predvsem delež glavnega slovenskega zastopnika v njem, Stanka Vraza. Kritik v reviji *Dom in svet* je priznal Petretovemu delu, da je sintetično in pregledno orisal vse skupine in struje iz raznih slovenskih krajev v boju za samostojnost slovenskega naroda in jezika ali proti njej v preizkusnih letih pred marčno revolucijo in po njej, da je dobro razložil Vrazov eklektični značaj, njegovo razklanost in lakoto po življenju, ki ga je gnala med ilirce (in ne, da je odšel tja zato, ker je tam *smel biti pesnik in ne čudak*, kot je zapisal M. Nehajev v svoji razpravi o Vrazu v *Hrvatskem kolu* 1934), dalje, da je Petrè opazil in analiziral pri Vrazu nove vrednote (npr. pesem *Izповest*) in potrpežljivo pregledal obilno in razmetano gradivo, opozoril pa je avtorja, da se je pri Vrazu preveč ukvarjal z njegovim literarno organizatorskim delom in premalo z umetniško estetsko platjo tistega, kar je ostalo živega po njem. Kritiziral je površnost jezika v Petretovem delu, poleg tega pa še, da ni upošteval velikanske »asimilacijske moči« Hrvatov, ki so absorbirali tudi mnogo Nemcev, Italijanov in celo Grkov, da si iz množice hrvaških del o ilirizmu še ni znal povsod ustvariti povsem svojega pogleda, da je precenjeval zasluge »fantasta« Gaja itd.⁵⁹ Toda vsi ti kritični pomisleki so vendarle obrobne narave in ne morejo Petretovemu nedvomno enkratnemu izčrpnemu in preglednemu delu odvzeti njegovega pomena v južnoslovenskem vrazoslovju in sodobnem vrednotenju ilirizma.

Med drugo svetovno vojno, ki je bila narodom v bivši jugoslovanski kraljevini vse prej kot naklonjena, saj so si državo na eni strani razdelili okupatorji s severa, zahoda in vzhoda, na drugi strani pa so med mnogimi nekdanjimi pripadniki te države krvavo izbruhnili na dan narodnostna, verska, jezikovna in druga nasprotja, je le satelitska *Nezavisna država Hrvatska* skušala ohraniti videz neke samostojnosti in avtohtonosti, temelječe na šovinistični ideologiji. Pritisku te ideologije se nista mogli povsem izogniti tudi dve Ježičevi deli iz tega časa: njegova zgodovina hrvaške književnosti⁶⁰ in obširnejša študija o hrvaškem prepородu.⁶¹ Če se v obeh knjigah že ne spotaknemo ob nenaravno »ijekavščino«, moramo opozoriti predvsem na pomanjkljivosti v razlagah ilirskega gibanja. Ježić je previdno obšel eno od bistvenih gesel ilirizma, namreč jugoslovansko enotnost, in — tudi pri Vrazu — podčrtal predvsem tisto, kar je bilo v tem gibanju ožje hrvaškega.

⁵⁸ Prim. Fran Petrè, *Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)*, Ljubljana 1939.

⁵⁹ Prim. Joža Gregorič, *Knjiga o ilirizmu in Stanku Vrazu*, *Dom in svet*, Ljubljana 1940, str. 160—165 in 227—233.

⁶⁰ Prim. Slavko Ježić, *Hrvatska književnost od početka do danas (1100—1941)*, Zagreb 1944.

⁶¹ Prim. Slavko Ježić, *Hrvatski prepород u prvjoj polovini XIX. stoljeća*, Zagreb 1944.

Pri Vrazu na primer ni omenil knjige slovenskih narodnih pesmi, ki so izšle v Zagrebu in jim je dal Vraz že v naslovu širši »ilirski« značaj, obšel je zveze ilircev z Vukom ipd. Na drugi strani pa je predvsem knjiga o hrvaškem preporodu, ki je želela, »da se naša preteklost, literarna in politična, spozna prav pri izviri, kar bo pojačalo tako kritičnega duha in pravilno presojanje, kakor tudi samozavest mlajše generacije, v katere rokah leži prihodnost hrvaškega naroda,«⁶² prinesla vrsto dokumentov za zgodovino hrvaškega preporoda. Iz njih je razvidno, kako so se že zdavnaj prej počasi, toda z gotovostjo porajale ideje, katerih glasnik je postal Gaj in njegov krog, se pravi, v knjigi je Ježić razvojno predočil gibanje, ki ni nastalo na mah in samo od sebe, temveč je zraslo iz prizadevanj več prejšnjih generacij hrvaških izobražencev.

V letih po drugi svetovni vojni je zanimanje za Vraza pri Hrvatih in Slovencih, pa tudi pri drugih Slovanih, spet oživel, posebno okoli stoletnice njegove smrti (1951). Lepo zvenečim besedam so dodali svoje tudi literarni raziskovalci in Vrazu v vrsti razprav, posebno pa v novih izdajah njegovih del, postavili trajnejše spomenike, kakor so bile lahko proslave jubileja. Med temi deli sta pomembni predvsem dve stvari: Slodnjakova, že omenjena izdaja njegovih glavnih slovenskih del, in Ježićeva kritična, čeprav ravno tako še nepopolna izdaja Vrazovih hrvaških del.⁶³ Predvsem Slodnjak je tu opravil prepotrebno delo in po njem so se literarno in kulturno kritična mnenja o tem slovenskem »uskoku« bolj ali manj ustalila. Tudi najnovejša slovenska literarna zgodovina trezno sprejema Slodnjakove in vse druge objektivne sodbe o Vrazu, ki so se izkristalizirale po stoletnem brušenju stoterih pogledov in razlag, diletantskih in znanstvenih, visoko donečih in prezirajočih, pobarvanih večkrat z barvami raznih političnih struj na obeh bregovih Sotle in Kolpe, skratka: Vraz stoji pred nami že skorajda (ta »skorajda« bomo pozneje še dopolnili) takšen, kot je svojih 41 let, neugnan in neutruđen hodil in deloval po Slovenskem, Nemškem, Hrvaškem, Češkem in drugod.⁶⁴ »Vraz je bil romantičen zanesenjak,« beremo v sklepni besedi o »slovenskem« Vrazu v drugi knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva*, »in v svojem času najbolj delaven buditelj slovenske zavesti na Slovenskem, posebno na Štajerskem. Značaj in okoliščine so ga pripeljale za trajno na ilirsko stran, kjer je nadaljeval delo za slovansko vzajemnost. Slovenske izvirne pesmi, prevodi poezije in proze, samostojni poskusi v povesti in kritiki so pričra največje razgledanosti in prizadevnosti, ki pa, žal, vsaj v pesmi ni našla dognanega slovenskega izraza. Tega je bila kriva nedoraslost in neenotnost slovenskega pismenega jezika, še bolj pa Vrazova pesniška nedoraslost in mladostna romantična nestrpnost, ki se tudi v literarnem delu ni znala umiriti in postaviti na stvarna, pa čeprav bolj preprosta tla. Uspel je, ko se je naučil novega jezika in ubral v njem svojim močem primerno, bolj preprosto pot.«⁶⁵

Že prej smo s pridržkom omenili, da poznamo že »skorajda« vsega Vraza. S tem smo mislili na njegovo obilno korespondenco, ki (poleg morda še nekaterih drugih ohranjenih Vrazovih spisov) potrpežljivo čaka na popolno izdajo. Večina Vrazovih pisem njegovim neštetim korespon-

⁶² Ibid., str. 5.

⁶³ Prim. Stanko Vraz, *Djela I—III*, Zagreb 1954—1955.

⁶⁴ Prim. samo *Zgodovino slovenskega slovstva II*, Ljubljana 1959, str. 157—169.

⁶⁵ Ibid., str. 164—165.

dentom je resda že izšla v njegovih *Dělih* in v raznih drugih publikacijah; v *Dělih* pa so bila ta pisma predvsem »na svetlo dana«, ne da bi bila primerno kritično obdelana in razložena. Še večji problem pa je grmada pisem Vrazovih dopisnikov Vrazu. Mnoga so sicer že v celoti ali v odlomkih, tako ali drugače, uporabili in objavili v raznih obdobjih in publikacijah pisci o Vrazu in Vrazovem delu, toda velik del tega gradiva še čaka na marljivega delavca v zagrebški narodni in vseučiliški knjižnici (in verjetno bi se dalo tudi drugod še kaj najti). Brez tega je Vrazova podoba še zmeraj nepopolna, in šele takrat, ko (in če) bo prišlo do takšne res znanstvene temeljite, kritične in celotne izdaje omenjenega gradiva, bo vse Vrazovo delo in prizadevanje dokončno osvetljeno. Predvsem bi bržkone iz takšnega dela spoznali še eno najpomembnejših strani Vraza, ki jo pisci o njem le bolj vzporedno omenjajo, namreč to, da je bil Vraz — če uporabimo staromodno besedo — tudi pomemben, čeprav nekabinetski in neurejen učenjak-filolog v svojem času, ki je ogromno znal in vedel (kar lahko preberemo v vsakem temeljitejšem spisu o njem). Barac je to na kratko povzel z besedami: »Med pisatelji ilirizma je bil Vraz najbolj izobražen. Že ob svojem študiju se je naučil vseh evropskih jezikov, starih in modernih. Poznal je dela svetovnih pisateljev v izvorniku. Sodeč po raznih njegovih opombah in prevodih, so mu bili enako blizu Homer in Dante, Petrarca in Goethe, Puškin in Heine, Hugo in Macha, Tibul in Byron, narodne pesmi in klasiki. Posebno dragi so mu bili [...] tudi ruski pisatelji, kakor Puškin, Gogolj. [...] V svojih pogledih pa je bil vendar najbližji književnosti, kakor so jo pojmovali slovanski romantiki (Čelakovský, Erben, Mickiewicz, Puškin). Ze njegovih prevodi na slovenski in hrvaški jezik kažejo, koliko literarnih imen je poznal. V njegovih pismih pa se lahko najdejo podatki, kako se je živo zanimal za najbolj sveže pojave v Franciji in Rusiji, v Nemčiji in Italiji, v Češki in Poljski. [...] Poglobljal se je v estetiko, metriko, stilistiko in dajal o vsem osebne, izdelane in dokumentirane sodbe.«⁶⁶

Kot rečeno, Stanko Vraz torej ni bil samo lirik, epik, kritik, urednik itd., ampak tudi široko razgledan filolog, predvsem slovanski filolog, jezikoslovec in literarni zgodovinar, književni esteta in jezikovno tenkočuten proučevalec slovenskega, hrvaškega in drugih slovanskih jezikov. To je že zdaj razvidno iz njegovih spisov in korespondence, ki jo poznamo, še bolj jasno pa bi Stanka Vraza kot slavista v sodobnem pojmovanju te besede⁶⁷ spoznali iz celotne izdaje vsega, kar je ostalo po njem.

⁶⁶ Stanko Vraz, *Pjesme i članci*, Zagreb 1965, str. 11—12.

⁶⁷ Prim. npr., kako je pojme »slavistika«, »slovanska filologija« ipd. razložila enciklopedija *Der grosse Brockhaus* (Zehnter Band, Wiesbaden 1956, str. 755), kjer beremo: »Slawistik, slawische Philologie, die philolog. Forschung im Bereich der slaw. Sprachen. Die Anfänge einer wissenschaftl. S. hängen mit der Aufklärungsbewegung bei den slaw. Völkern der österreichisch-ungar. Monarchie zusammen; J. Dobrovský und B. Kopitar können als die eigentl. Begründer gelten; neben ihnen ist noch A. Wostokow in Russland zu nennen. Durch die Gründung eines Lehrstuhls für slaw. Sprachen in Wien (1849) erhielt die slawist. Forschung einen wissenschaftl. Mittelpunkt, der — mit F. K. Miklosich und V. Jagić — lange Zeit führend blieb. Unter dem Einfluss dieser beiden Philologen wurde in allen slaw. Ländern vor allem in der Herausgabe alter Sprachdenkmäler überaus fruchtbare Arbeit geleistet, die auch zu grundlegenden Erkenntnissen über die geschichtl. Entwicklung der slaw. Sprachen führte. In der 2. Hälfte des 19. und zu Anfang des 20. Jahrh. spezialisierte sich die slawist. Forschung zunehmend. Mit grossem Erfolg wurden die verfeinerten Methoden

Pobudo za znanstveno delo, ki bi zbralo vse raztreseno gradivo in raziskalo Stanka Vraza tudi kot slovanskega filologa, v slovanskih literaturah in jezikih široko razgledanega moža, soustvarjalca slavistične vede, glasnika slovanske slovstvene in jezikovne vzajemnosti in neutrudnega posrednika med skoraj vsemi takrat pomembnimi slavisti in mnogimi najvidnejšimi tedanjimi slovanskimi literarnimi imeni, je dal pravzaprav že Vatroslav Jagić leta 1910 v svoji *Zgodovini slovanske filologije*.⁶⁸ V njej je priznal Vrazu odlično slovansko filološko izobrazbo (čeprav ni imel Vraz za to nobenega »akademskega« spričevala in niti univerzitetne diplome pravnik), priznal je njegovo etnografsko dejavnost in delež pri zbiranju južnoslovanskega narodnega blaga, priznal ga je kot začetnika literarnoestetske kritike v hrvaški literaturi, kot vzornega urednika *Kola*, ki je zbral okoli svoje revije velika slovenska imena, kot izredno marljivega in znanstveno načitanega korespondenta itd. Poleg tega je bil Jagić prepričan, da bi smel Vraz po vsej pravici leta 1845 dobiti v Zagrebu stolico hrvaškega (ilirskega) jezika in književnosti, za katero se je potegoval, namesto da jo je dobil Vjekoslav Babukić, ki je bil mnogo manj nadarjen in je imel manjšo splošno izobrazbo, čeprav je kot Slavonec praktično bolj obvladal štokavščino kot Vraz. Vendar so bili Vrazovi pogledi, je zapisal Jagić, celo »v jezikovnih vprašanjih, če stopimo iz ozkih okvirov gramatike [...] širši in pravilnejši«.⁶⁹ Vrazu je šlo — po Jagićevem mnenju — kot Vukovemu učencu predvsem za zблиžanje sodobne hrvaške književnosti s sodobnim narodnim jezikom in manj za češčenje in posnemanje dubrovniško-dalmatinskih pisateljev iz časa renesanse, kar je imelo več pristašev v takratni hrvaški literaturi. Vraz bi si — spet po Jagiću — zaslužil že takrat, da bi mu lahko rekli »srbofil«, toda ta vzdevek bi bil zanj krivičen, ker je šlo Vrazu kot nepopoljšljivemu idealistu ne samo za stopitev hrvaščine in srbščine v en jezik, ampak za čimvečje zблиžanje vseh južnoslovanskih jezikov, celo za opustitev že razvite sosednje knjižne slovenščine, kjer pa je dal čas Vrazu, kot vemo, najmanj prav.

Vraz, ki je — kot že rečeno — zanimal tudi s te plati mnoge raziskovalce, je vendar kot takšen, kakršnega je imel pred očmi Jagić, do danes poznan komaj mimogrede. Zato bi delo, ki bi se želelo v vse to poglobiti, imelo težko nalogo, saj je tudi tu Vraz tako nepregleden in mnogovrsten, da bi ga komaj lahko spravili na skupni imenovalec, kakor je tudi njegovo literarno in kulturno delo doživelo v literarni zgodovini mnogovrstne sodbe — in mnenja o njem dolgo niso mogla najti kolikor toliko skupnega jezika za njegovo beletristično in drugo kulturno dejavnost. Ta spis bi zato (šestdeset let po Jagiću) želel biti vsaj nova, nadaljnja spodbuda za omenjeno delo o Vrazu.

der vergleichend-histor. Sprachforschung auf die slaw. Sprachen angewandt (A. Leskien, A. Meillet, F. Fortunatow, A. Schachmatov, J. Bauduin de Courtenay, U. Vondrák, A. Belić, T. Lehr-Splawinski, J. Rozwadowski, K. Nitsch). Gleichzeitig machte sich, ebenfalls von Jagić ausgehend, ein verstärktes Interesse für literarhistor. Probleme geltend, wodurch auch die Kulturgeschichte sowie die Volksdichtung und Volkskunde immer mehr in den Bereich der philolog. Forschung einbezogen wurden (A. Brückner, M. Murko, A. Wesselovskij, J. Polivka).

⁶⁸ Prim. J. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii*, Enciklopedija slavjanskoj filologii, Sanktpetersburg 1910, str. 420—425.

⁶⁹ *Ibid.*